

УДК 94:82-2(075)

## МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО

Сайбеков М.Г.

Полтавський національний педагогічний університет  
імені В.Г. Короленка

Статтю присвячено проблемі освоєння знань та роботі з підручником у період «темних віків» у Вестготській Іспанії. Зроблена спроба проаналізувати процес читання через відображення цього процесу у творчій спадщині Ісидора Севільського (VII ст.).

**Ключові слова:** Ісидор Севільський, Середньовіччя, «Темні віки» енциклопедизм, знання, читання, книга, підручник освіта, культура.

**Актуальність.** Будь-яка система освіти історична, вона тісно пов'язана з еволюцією суспільства. Певній стадії розвитку суспільства, як правило, відповідає і певна система освіти і виховання. У кожному суспільстві існує свій освітній механізм генерування нових форм життя.

Середні віки в нашій свідомості асоціюються, насамперед, з трьома її інститутами – Церквою, Імперією та Університетом. З них два перших прийшли в середні віки з античності, і лише університет породжений саме Середньовіччям. Яскравою особливістю середньовічної культури є її письмовий характер. Замість характерного для античності освіченого дозвілля («схолії») з'являється праця вченого («прагматейя» – це практико-етична праця, трактат), замість усної культури – письмова. Це дає можливість транслювати знання в інші епохи. Стверджується культ слова. Тому таке велике значення в середні віки мають проповіді і молитви. Величезне значення набуває текст. Досягти мети, яку ставила перед собою середньовічна людина, а саме осягнути Бога, це означало все життя *читати* і інтерпретувати один і той же текст, тобто Біблію. Підпорядкована педагогічній меті і природа. Весь світ стає підручником, природа – наочним посібником.

Отже, Отці та Учителі церкви, зокрема Ісидор Севільський, Алкуїн, Августин Блаженний, Фома Аквінський, відіграли важливу роль не тільки у збереженні античного знання, а й брали активну участь у формуванні змісту освіти та теорії виховання, а саме «що вчити, як вчитися і як навчати».

Тому місце, що посідає Ісидор в культурі свого часу ключова у поєднанні двох епох, а його освітня програма ґрунтовно розкрита на основі його головних «педагогічних» текстів.

Діяльність Ісидора як пастора і педагога відображає підсумкову стадію періоду патристики (раннього християнства), і полягала в завершенні селекції античного культурної спадщини та систематизації обраних відомостей в канон церковної вченості, що відображено в таких його працях, як «Етимології» і «Відмінності».

Практика передачі знань і навички їх оволодіння присвячені глави його трактату «Сентенції», де лейтмотивом є думка про морально-теологічне значення читання і навчання. Це пояснює, чому Ісидор так прискіпливо поставився до античної культури, відкинувши у своєму каноні риторіку, поезію і філософію.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** А.М. Шишков, автор посібника, що присвячений історії середньовічної думки, вважає, що саме Ісидор мав значний вплив на формування подальшого середньовічного знання [12]. За визначенням С. Воронцова трактат «Сентенції» або «Судження» Ісидора Севільського розділений на три книги, перша з яких є зразком катехізичної літератури, друга має етико-аскетичний характер, зміст третьої книги менш однозначний, в ній присутні як аскетичні елементи, так і елементи соціально-політичної думки, але сукупності вони складають цілісний проект, який об'єднує теологію, аскетику і політику. Тлумачення його важке, оскільки було відсутнє авторське пояснення задуму і причин складання трактату. П. Казьє в передмові до критичного видання 1998 року висловив припущення, що «Сентенції» писалися впродовж довгого часу і взагалі не були опубліковані за життя Ісидора [3].

Г.Г. Піков у праці «'остготське відродження' і формування ідеї 'нового Риму'» називає Ісидора «останнім римлянином» і «першим енциклопедистом середньовіччя». Ісидор зібрав у своїй бібліотеці все, що збереглося в Іспанії від античної літератури. Він цитує не менше 160 християнських і класичних авторів, в тому числі і Аристотеля. Його твори «Про природу речей», «Про знаменитих мужів», «Етимології» активно використовувалися до XVII століття. Він теж розмежовує науки на тривіум і квадрівіум. Своїм завданням Ісидор Севільський вважав дати читачеві поняття по християнському богослов'ю та світських науках, шляхом механічної компіляції з античних джерел, щоб знайти необхідні відомості [8].

Французький дослідник Ж. Фонтен формулює новий підхід до спадщини Ісидора, прин-

ципи якого він сам позначив наступним чином: 1) ретельне дослідження джерел; 2) пошук дрібних на перший погляд відмінностей в цитатах; 3) зв'язок із сучасною для Ісидора епохою. В ході конференції 1960 р. присвяченій 1400-річчю від дня народження Ісидора, що є важливою віхою досліджень спадщини Ісидора, були поставлені питання про оригінальність Ісидора та методах роботи з його текстами [9].

**Метою дослідження є:** проаналізувати процес освоєння знань через роботу з підручником за методом «етимології» Ісидора Севільського.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Внаслідок різкого морально-практичного і теологічного (конфесійного) ставлення Ісидора до античної культури, перед ним постало питання регуляції інтелектуальної діяльності, а оскільки джерелом культурного капіталу є для нього книги, то суть його завдання звелася до визначення того, *що читати і як читати*.

Світ культури Ісидора – це головним чином світ книг, і цей світ радикальним чином стратифікований: на вершині його – Біблія, джерело всякої істини і правди. За Священим Писанням слідує писання, що належать вчителям церкви, які утворюють універсум християнської культури. За цими писаннями лежить сфера знедоленої церквою літератури – еретичні і апокрифічні твори.

Це – територія змішання церковного і світського, християнського і язичницького, за якою лежить область і нецерковного, власне язичницького. Будучи «стовпом і ствердженням істини» в світі, церква оточена «іншим» і змушена якось реагувати на це «інше». Можливості такого реагування, в дусі патристичного періоду в його завершальній стадії, і намагається запропонувати Ісидор.

Ісидор піддав суворій ревізії всі основні області античної культурної спадщини: щось прийняв, щось обмежив, а щось зовсім виключив. Фактично завданням «Етимологій» і було надати певне право, перелік тієї інформації, яка пройшла відбір і могла бути в тій чи іншій мірі донесена до християнина. Складно сказати, як глибоко відчував Ісидор свою відповідальність, але ті протиріччя, до яких вів обраний ним шлях, він ясно усвідомлював.

Закликаючи, врешті-решт, обмежитися для доброї вдачі викладанням однієї лише *граматики*, Ісидор бачив і негативні наслідки цього кроку. Одного разу він зазначив, що розуміння Біблії можливо тільки за умови ґрунтового знання граматики. А оскільки читання Святого Письма – це одна з головних задач християнина, то читання набуває характеру високого морального завдання, від якого залежить навіть майбутня доля віруючого. Увага ж до сенсу, а не тільки до слів, вимагає також і знання описаних в Біблії реалій, і правильне їх розуміння, тому освіта стає для християнина необхідністю [14; III].

Проблема у тому, що знанням часто зловживають. І саме ці зловживання знаходяться у центрі уваги Ісидора. Він вказує на те, що саме по собі знання благодаті не дає, і навіть може бути освіта без благодаті, при якій люди забували про Бога, але «неслухняними стали без сенсу в тому, – холодному і неживому, – що він покинув». Ще гірше це зарозумілість людей, які вивчилися читати і тепер «використовують знання Писання не у славу Божу, а заради своєї популярності, хизуються своїм знанням і грішать там, де їм слід було очиститися від гріха». Найстрашніше ж за все, що освіта дає початок ересі, породжуючи плотських читачів і еретиків, які не здатні зовсім зрозуміти те, що вони читають, проте використовують риторичні, діалектичні і богословські навички для спокушання вірних [14; III].

Ісидор змушений визнати, що людям «краще бути грамотними, ніж еретиками: адже еретики черпають свою отруєну воду, переконуючи людей випити її, а освіченість грамотних людей може стати в нагоді в житті, якщо буде використана в кращих цілях». Адже неписемні люди можуть бути легко обмануті, крім того, вони не пристосовані і для повчання: адже «вони нехтують божественним даром знання, за що караються нетямущістю у справах віри» [14; III]. Ймовірно, саме для подолання цього протиріччя Ісидор розробляє, наскільки це для нього виявилося можливим, питання практики читання.

Читання як моральне діяння, за яке християнин несе відповідальність – це одна з центральних тем його трактату «Судження». Вона, по суті, і є *позитивною освітньою програмою Ісидора*, оскільки спеціально дану проблему він не розглядав і навіть не зупиняється на питанні про її «етимології». Зі спадщини античності він згадує лише гімназій, та й то як місце фізичних вправ [1; XVIII]. Вищій смисл читання – це вивчення Біблії, причому це достойне заняття і йде відразу після молитви: «коли ми молимося, ми говоримо з Самим Богом, коли ж читаємо, Бог говорить з нами». Однак читання також є і джерелом знання, оскільки «про те, чого ми не знаємо, ми дізнаємося, читаючи». Таким чином, саме читання є основною інтелектуальною практикою, практикою раціональною та морально-значимою.

Навчання читанню включає в себе два компоненти: розуміння і вміння пояснити те, що зрозуміле. Однак знання виникає не тільки з читання, але і з роздумів, завдяки якому зберігаються прочитані слова і розкривається сенс, що стоїть за ними. Тому важливе не тільки тверде знання граматики, а й супутнє йому розуміння смислів тексту. Для Ісидора вже тому читання є базовим рівнем екзегези – ті, хто неправильно розуміють Писання, також неправильно його читають, шукаючи в простомовній мудрості риторичні прийоми або вбачаючи у словах Біблії тільки конкретні

картини, а не містичні символи [14; III]. У цьому – корінь ересей: «плотські читачі» (*carnalis lectores*) підходять до Святого Письма зі своїми мірками і не розуміючи «здорового глузду» (*sanus sensus*), потрапляють у безліч помилок.

Іншим фактором, що впливає на читання, є сприяння благодаті, про що Ісидор лише згадує. Закономірно, що для розуміння містерій біблійного тексту потрібно надприродне сприяння. Воно, власне, і направляє читача до Біблії і відвертає його від того, що Бог покинув (ймовірно, мається на увазі язичницька вченість). В іншому випадку читання не матиме результату, а набуті навички лише зіпсують людину, вселивши в неї зарозумілість. Адже «освіту (*doctrina*) без підтримки благодаті, як би вкладеної у вуха, ніколи не досягне серця; воно прозвучить зовні, але ніколи не проникне в глибину», і такі люди, навіть якщо «навчаться спритним хитрощам діалектики або красномовному мистецтву словесності, то зовсім не приймуть віри Христової на славу Богу (*in Dei virtute*), але будуть лише складати аргументи за правилами людського красномовства» [14; III]. Ставлення до читання для Ісидора, таким чином, визначається гідністю людини: гідні отримують нагороду, а негідні підпадають під осуд.

Отже, для читання як морального діяння потрібно свого роду очищення, яке звільнить людину від бентежних потягів і направить до істини. Крім благодаті і молитви, це старанність, яка наближає розуміння предмету. Для цього потрібно відволіктися від інших турбот і повністю присвятити себе книгам і роздумам, оскільки земні турботи не дають зосередитися, а також спокушають бажанням слави і гріхом зарозумілості. По суті, Ісидор говорить, що тільки ченці, що досягають «духовного спокою» в своєму відокремленому «гуртожитку» здатні бути справжніми читачами і з користю використовувати ці знання. З цього стають досить зрозумілими сумніви Ісидора в необхідності сприяння поширенню освіти, адже справа ченця – по закону Ієроніма – сльози, а не знання.

Крім вдумливого ставлення до біблійного тексту і прагнення розкрити його зміст, необхідно також стежити за тим, що читаєш: Ісидор вказує на небезпеку спотворення еретиками тих чи інших авторитетних творів, причому вони «підписують свої судження ім'ям католицьких вчителів, щоб читач без сумнівів вірив їм. Іноді вони хитрістю вводять свої богохульства в книги наших авторів і такою підміною руйнують істинне вчення, або додаючи те, що було несправедливе, і прибираючи те, що свято» [14]. Необхідно відмітити, що ідея псування текстів конфесійними противниками була досить поширеним аргументом у часи Ісидора і, ймовірно, в умовах обмеженої кількості існування книг і їх рукописного виробництва мало під собою певне підґрунтя.

Таким чином, читання-роздум виявляється недостатнім: Ісидор включає в це (єдине) діяння

третій компонент – зіставлення (*collatio*). Прочитавши те чи інше авторитетне висловлювання і подумавши над ним, читач повинен порівняти його з іншими варіантами або висловлюваннями авторитета, щоб переконатися, що воно автентичне (достовірне). Ця процедура виводить читання на новий рівень – крім знання і розуміння воно дає також і обізнаність (*docibilitas*) [14; III].

Порівнюються слова зі словами, висловлювання з висловлюваннями, інформацію з реальністю. Методи, які використовуються Ісидором, також потрапляють в цю категорію, оскільки засновані на різних способах зіставлення (**співвідношення, протиставлення, вилучення**) слів і понять. Значимість цього підходу Ісидор бачить в тому, що він дозволяє сумніватися, якщо сумнів виникає на попередніх рівнях читання.

У межах дії порівняння знаходить нове підтвердження і алегореза (тлумачення закладеного у творі уявного чи дійсно прихованого сенсу), оскільки вона заснована на зіставленні створеного і нествореного, а символи служать для читача направляючими знаками, бо «духовні смисли Св. Письма криються під виглядом інших смислів, і без якоїсь очевидної вказівки приховані таємниці Закону ледь видно». Тим самим читання знову пов'язується з моральною нормою, що відкриває людині знання, і стає глибоким етичним актом, що містить в собі як благо (розуміння), так і зло (нерозумність). Але і тут Ісидор закликає до поміркованості, оскільки різноманітність смислів може привести до їх протиріччя один одному, викликати сперечання, богохульство і ересь. Тому слід триматися істини, тобто власного сенсу Письма і авторитетних творів, і – знову – не піддаватися на тонкі хитрощі еретиків, що пропонують різні складні трактування вчення. А в цьому – знову ж – посередником є благодать, оскільки «слово боже, впливаючись у вуха, досягає в результаті серця, коли благодать Божа глибоко опанує мислячим розумом» і «гідні пройняті божественними законами, смиренні і натхненні благом заради Бога» [14; III].

Отже, читання для Ісидора – це вивчення Святого Писання і церковних авторитетів, тому воно є одним з найбільш відповідальних вчинків, який часто визначає долю людини: ухилення від розсудливості позбавляє його благодаті і прирікає на вічне засудження. Практика читання синтезує в собі і теологію, і науку, і етику, опиняючись вісью, навколо якої вибудовуються рівні культури.

Але читання отримує у Ісидора і пряме містичне трактування, оскільки в ньому відкривається дія благодаті. З культурної практики читання у Ісидора стає практикою конфесійною, релігійною, поряд з молитвою та іншими практиками, і до її оцінки Ісидор підходить з тими ж критеріями – чи веде читання до вічного спасіння і як його досягти.



Однак Исидор знає, що *здібності людей не однакові*. Є люди повільні розумом, є ті, хто погано запам'ятовує, є і ті, кому нецікаво вчитися. Исидор наполягає на тому, що більшість складнощів долалися старанністю і наполегливістю. Перш за все, повільні, але наполегливі повинні намагатися більше прочитати, чим вдосконалюють свої знання граматики. Спроби заглибитися в сенс прочитаного змушують їх уважніше міркувати і тим самим ставати більш відкритими до знання. Читання також стимулює пам'ять, долаючи її недоліки, а вироблена навичка до роздумів дозволяє довше концентруватися на тому чи іншому висловлюванні, що не дає його забути [14; III].

Навпаки, недбайливі і неуважні заслуговують рішучого засудження Исидора. Перші за те, що здатні навчитися, але нехтують цим даром, за що караються нерозумінням. Інші вміють читати, але роблять це без належної пильності (прискіпливості), через що їх знання виявляються порожні. «І незнання того, що ти хотів, – менший гріх, ніж неповне засвоєння того, що ти дізнався. Адже ми читаємо для того, щоб дізнатися щось цікаве або бажане, а дізнавшись, повинні правильно розуміти те, що вивчили». Коренем ересі і гріха в даному випадку виявляється недотримання читацької етики, яке розбещує розум. У духовному сенсі ці пороки однаково неприпустимі [14; III].

**Висновки.** Вивчення текстів Исидора, де він звертається до проблеми знання і його набуття, дозволяє зробити ряд висновків, які важливі як для розуміння творчості Исидора, так і для сформованої ним культури раннього Середньовіччя.

Исидор є представником патристичного періоду, він виконував лише ті завдання, які були поставлені церквою перед інтелектуалами, зокрема: завершення процесу селекції культурної спадщини античності, яке в цілому характеризувалося як «язичницьке».

Внаслідок цього перед Исидором постало завдання узагальнити прийнятне з точки зору християнства знання в так званій енциклопедії, результатом чого і стали його трактати «Етимології» і «Відмінності». Відбір матеріалу підводить Исидора до проблеми ефективної трансляції знання, тобто освіти. Цьому присвячені деякі глави його трактату «Судження».

Дати освіту для Исидора, вихованого в книжковій культурі та для якого культура – це книги, значить навчити *читати*. Тому читання стає в програмі Исидора основним в інтелектуальній практиці, навколо якої оформлюється світ специфічної культури, від Біблії до античних філософських творів.

Саме регуляція цієї практики з точки зору богословської етики та розуміння її як можливого морального діяння з усіма пов'язаним з цим відповідальністю і змушує Исидора спробувати регламентувати саме читання, вказавши на його етичні, практичні і смислові характеристики.

Внаслідок жорсткої зв'язки освіта – моральність, Исидор мав піддати суворій цензурі той культурний капітал, який міг стати доступним для християнина. Внаслідок цього велика кількість досягнень античної культури (визнаних самим Исидором), були виключені ним з універсуму християнської культури через їх неможливість, а у самого Исидора присутня схильність до все більшого обмеження доступного знання.

Як підсумок через «зміст освіти» Исидора відбулися вагомі втрати в культурній спадщині античності, але поставлені ним завдання активно вирішувалися середньовічною спільнотою в трактатах «Про освіту кліриків» (Рабан Мавр), «Про Настоятелів та святих Йоркської Церкви» та «Про кукушку» (Алкуїн), а спроба подолати обмеженість Исидорового «змісту знань» дало поштовх формуванню парадигми вільних мистецтв, а потім університетам.

## Список літератури:

1. Исидор Севильский. Этимологии, или Начала. В 20 книгах. Кн. 1–3. Семь свободных искусств; [пер. Л. Харитонов]. – СПб.: Евразия, 2006. – 352 с.
2. Адо И. Свободные искусства и философия в античной мысли / Пер. с фр. Е.Ф. Шичалиной. – М.: ГЛК, 2002.
3. Воронцов С.А. Исидор Севильский в историко-философском контексте: Дис. канд. филос. наук. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2015. – 230 с.
4. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – М.: Наука, 1972. – 350 с.
5. Жильсон Э. Философия в Средние века. От истоков патристики до конца XIV в. / Пер. с фр. А.Д. Бакулова. – М.: Республика, 2004.
6. Крилицына Е.С. Исидор Севильский как правовед: от римского права к латинскому богословию // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. Серия: История / *Studia classica et mediaevalia*. – М., 2011. – № 14. – С. 208–227.
7. Лурье В.М. История византийской философии. Формативный период. – СПб.: Ахьюта, 2006.
8. Пиков Г.Г. Из истории европейской культуры. – Новосибирск, 2002.
9. Уколова В.И. Античное наследие и культура раннего Средневековья. – Москва, 1989.
10. Фокин А.Р. Исидор Севильский. Православная энциклопедия. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2011. – Т. XXVII : Исаак Сирий – Исторические книги. – С. 224–238. – 752 с.
11. Харитонов Л.А. Исидор Севильский. Историко-философская драма в семи эпизодах с прологом и экзодом. – М.: Евразия, 2006. – 112 с.
12. Шишков А.М. Средневековая интеллектуальная культура. – М., 2003. С. 40.
13. Шмонин Д.В. Схоластика как философия образования // Вопросы философии. – 2011. – № 10. – С. 145–154.
14. Isidorus Hispalensis. Sententiae // Wikisource. URL: [https://la.wikisource.org/wiki/Sententiae\\_\(Isidorus\\_Hispalensis\)](https://la.wikisource.org/wiki/Sententiae_(Isidorus_Hispalensis)).

**Сайбеков М.Г.**

Полтавский национальный педагогический университет  
имени В.Г. Короленко

## **МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ И РАБОТА С УЧЕБНИКОМ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ИСИДОРА СЕВИЛЬСКОГО**

### **Аннотация**

Статья посвящена проблеме освоения знаний и работе с учебником в период «темных веков» в Вестготской Испании. Предпринята попытка проиллюстрировать процесс чтения через отражение этого процесса в творческом наследии Исидора Севильского (VII в.).

**Ключевые слова:** Исидор Севильский, Средневековья, «Темные века» энциклопедизм, знания, чтение, книга, учебник, образование, культура.

**Saybekov M.G.**

Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University

## **METHODICAL OUTLINES OF STUDYING DISCIPLINE AND WORKING WITH THE TEXTBOOK IN THE CREATIVE HERITAGE OF ISIDORE OF SEVILLE**

### **Summary**

The article is dedicated to the problem of knowledge reception and work with the textbook during the «Dark Ages» in Visigothic Kingdom. An attempt is made to illustrate the process of reading through the reflection of this process in the creative heritage of Isidore of Seville (VII century).

**Keywords:** Isidore of Seville, Middle Ages, encyclopaedism, «Dark Ages» knowledge, reading, book, textbook, education, culture.